Д. Лаврик, асист.,
Сумський державний університет

ЕТНОЕЙДЕМА-СИМВОЛ ЯК ВИРАЖЕННЯ МАТЕРИНСЬКОГО КОДУ У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

У статті розглядаються особливості вживання етноейдем-символів, їхній значеннєвий потенціал у розкритті образу жінки-матері у творах Т. Шевченка.
Ключові слова: *материнський код, культура, мовні ресурси.*

В статье рассматриваются особенности использования этноэйдем-символов, их смысловой потенциал в раскрытии образа женщины-матери в произведениях Т. Шевченко.
Ключевые слова: *материнский код, культура, языковые ресурсы.*

This article describes peculiarities of etnoeydema-symbols, their semantic potential in presenting the image of woman-mother in the works of T. Shevchenko.
Key words: *mother"s code, culture, language"s resources.*

Твори Т. Шевченка мають оригінальну образно-символічну парадигму, завдяки чому залишаються завжди сучасними й становлять значний матеріал як для літературознавчого, так і для мовознавчого дослідження.

Серед інших символічних образів образ матері є провідним, наскрізним у доробку автора, тому у своєму дослідженні ми зробили спробу розкрити його зміст через декодування етноейдем-символів.

Питання походження образів-символів висвітлювали у своїх працях ще М. Костомаров ("Слов"янська міфологія", 1847), О. Потебня ("Про деякі символи в слов"янській народній поезії", 1860).

На думку філософа С. Кримського, людина неминуче використовує символ як особливе (вторинне), породжене свідомістю, життєве явище для того, щоб наблизитись до недоступного, зазирнути за межу повсякденності, яка приховує "вогонь буття". А іноді, навпаки, будує "захисну стіну" знаків, щоб не отримати духовний опік від цього вогню, нескромного зазирання в незбагненне... [1, 62].

Завданням нашого дослідження є аналіз художнього тексту на предмет виділення в ньому етноейдем-символів і розгляду реалізації їхнього значеннєвого потенціалу в тканині художнього тексту.

Звернімося до поняття "етноейдема". Ф. Бацевич розглядає її "як наскрізні словесно-образні лейтмотиви дискурсу (тексту); закріплені у межах певної ідіоетнічної культури в мовному коді емоційні стани і ситуації, притаманні певному етносу; специфічні в межах певної культури національно-образні концепти" [4].

Як елементи структури тексту етноейдеми-символи виявляють своє значення максимально в поєднанні з іншими мовними засобами цього тексту.

Розглянемо поему "Сова":

"Пошли тобі *Матер Божа*
Тії благодати,
Всього того, чого мати
Не зуміє дати".
До схід сонця воду брала,
В барвінку купала,

До півночі колихала,
До світа співала... [2, 199].

Автор переносить нас у сакральний часопростір (ніч і хата). Завдяки вживанню іменника "північ", який, хоч і не має прямої вказівки на колір, асоціюється з відтінком чорного, в уяві читача виникає образ темряви. Поряд із темним кольором з"являється світлий, який символізує "сонце". Такі антонімічні кольорові етноейдеми сприяють посиленню образної експресії, динамізму зображення.

У поетичному контексті материнське слово набуває сакрального змісту, урочистості через уживання старослов"янізму "благодать" у сполученні зі вказівним займенником "той", ужитого в знахідному відмінку, а також теоніму "Матір Божа".

Використанням складеного дієслівного присудка "не зуміє дати", який має таку структуру: заперечна частка + модальне дієслово з відтінком неможливості + інфінітив – поет передає посилення внутрішнього неспокою матері. Бачимо пряму вказівку на душевний стан героїні. Мати інтуїтивно передчуває тяжку долю своєї дитини й власну неспроможність допомогти, тому вона звертається до вищих сил, світу природи з проханням захистити її маля.

Так, етноейдема "барвінок" символізує оберіг від злих сил. У поєднанні з іменником "вода", символом очищення й жіночого начала, ця етноейдема максимально виявляє своє значення.

Колихаючи свою дитину, мати промовляє:

"Е…е… *лю-лі*,
Питала *зозулі,*
Зозуля кувала,
Правдоньку казала" [2, 199].

Свою колискову пісню, пісню-молитву мати починає вигуком: "лю-лі", який посилює вияв материнської любові, але з відтінком смутку й неспокою, про що свідчить використання поетом можливостей графічного рівня (дефіс), а також прийому нанизування вигуків "е... е...". Для залучення реципієнта до роздумів та співтворення синівської долі автор уживає трикрапку.

Саме "зозуля" виступає символом матері, а також провісником долі, тому мати й звертається до неї за порадою. Назва птаха одночасно входить до складу такої стилістичної фігури як епанафора, що надає контексту особливої експресії.

Цей символ досить часто зустрічається у творах автора, зокрема в "Причинній":

Прилітає *зозуленька*
Над ними кувати;
Прилітає *соловейко*
Щоніч щебетати… [2, 22].

Нас цікавлять іменники "зозуленька" та "соловейко", які утворені додаванням до іменникової основи демінутивних суфіксів: -*еньк*-, -*к*- (надають контексту відтінку ласкавості). Логічний наголос падає саме на лексеми на позначення птахів, інтенсифікуючи, таким чином, вияв материнської любові. Етноейдема "соловейко" символізує пробудження, весну, оновлення природи й очищення людської душі, яке відбувається в сакральному часопросторі (ніч).

Символ зозулі, материнського, постійно переплітається із синівським, батьківським:

А дівчина *спить під дубом*
При битій дорозі.
Знать добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить... [2, 20].

У цьому випадку "зозуля" виконує роль птаха-провісника долі. Іменник ужито у своєму первинному значенні. Етноейдема "дуб" виступає символом мужності, міцності й стійкості. Бачимо, що поряд із жіночими символами органічно вплітаються й чоловічі, що свідчить про існування двох принципів світотворення.

Матір завжди хоче кращої долі для своєї дитини. Вона відчуває її страждання, внутрішні страхи, відчуває довколишній світ, світ природи. Відтак навіть своя оселя не може захистити від негативного:

Покинула знову хату,
Синову господу [2, 202].

Інформативно насиченою є синтаксема "покинула знову хату", адже прислівник "знову" вказує на циклічність подій. Страждання матері поглиблюються, вона знову й знову переживає біль. Навіть лексема "хата", яка є потужним сакральним локусом, не оберігає від негативного. Вона втрачає свою сакральність. Автор уживає дієслово минулого часу на позначення руху "покинула", таким чином посилюючи відчуття беззахисності, відтінок безнадії.

Бачимо тут руйнацію організму – "сім"ї", адже без чоловічого, батьківського неможливе цілісне існування родини. Про її розпад свідчить уживання поетом синтаксеми "покинула синову господу", де присвійний прикметник "синову" вказує на втрату чоловічого, у нашому випадку, синівського. Можемо простежити, що в центрі родини є батько, чоловік, без якого руйнується все: і родина, і материнська (жіноча) душа.

Стан природи – суголосний стану матері: на асоціативному рівні вимальовується складний образ, у який вплітаються звуки природи: медитативна тиша порушується лише шелестом діброви, куванням зозулі.

Межа між реальним й ірреальним, об"єктивним часом непомітна. Вони органічно вплітаються в тканину художнього тексту й поглиблюють образну систему твору:

Крались злидні із-за моря
В удовину хату.
Та й підкрались... Стали хлопців
В кайдани кувати [2, 201].

Етноейдема-символ "хата" у цьому випадку втрачає закладену в ній сему сакральності, разом з тим, присвійний прикметник "удовину" ще більше інтенсифікує горе. На синтагматичному рівні лексема "злидні" персоніфікується, надаючи тексту негативного відтінку. Іменник "хата" набуває негативної конотації в одному контексті з цією лексемою. Відтак "хата" символізує страждання й біль. Спостерігаємо стилістичний прийом градації, де кожне слово розміщене в певній послідовності й має відповідне емоційно-

смислове навантаження, поступово переростаючи у складний образ.

В індивідуальному сприйнятті матері час прискорюється, зміни відбуваються надто швидко, різко. Для зображення такого стану автор використовує дієслова різних видів на позначення руху: "крались" і "підкрались", відповідно перше – недоконаного, а друге – доконаного. Звернемо увагу на те, що перше речення є двоскладним повним, а наступне – з неповним двоскладним із трикрапкою. Поет графічно помножує атмосферу неспокою, яка поступово досягає критичної межі.

Неодноразово автор звертає увагу на "хату" як сакральне місце, де народжуються діти, де формується мікрородина:

В хаті, як у раї!!
А я сиджу на покуті,
Тілько поглядаю [2, 200].

Автор використовує порівняння "як у раї", що дає можливість декодувати лексему "хата" як сакральну, чисту. Продовження ідеї "раю" простежуємо у творі "У нашім раї на землі...":

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая *мати* молодая
З своїм *дитяточком малим* [2, 495].

Мати "з своїм дитяточком малим" є для Т. Шевченка найбільшою цінністю. Для створення атмосфери любові, щастя, надання контексту відтінку ласкавості автор використовує лексему "дитяточко", утворену додаванням до іменникової основи демінутивного суфікса *-очк-*.

Досліджуючи творчість поета, В. Шевчук зазначає: "Не просто хата мріється поетові, а таки родинне гніздо, і не на чужині, а на рідній землі з її могилами, історією, тобто вписане у свій народ – це також є образ "раю"" [3, 177].

У наступних рядках Т. Шевченко показує зболену материнську душу, яка не знаходить спокою ні вдень, ні вночі:

Селом ходить – *то співає*,
То страшно голосить [2, 204].

Внутрішній болісний стан передано за допомогою різко протилежних за значенням лексем, які в тексті утворюють антонімічні пари: "співає", "голосить". Душевне роздвоєння посилюється вживанням парних розділових сполучників "то... то", а також прислівника "страшно", що значною мірою посилює стан неспокою.

Діти бігали з паліччям Удень за вдовою
По вулицях та, сміючись... Дражнили С о в о ю [2, 204].

Лексема на позначення птаха "С о в а" трансформується в контексті в образ вдови, самотньої жінки. Бачимо, що автор навіть на графічному рівні (розрядкою) виділив цей символ, прагнучи в такий спосіб максимально розкрити внутрішній стан матері, яка не тільки втратила чоловіка і сина, а й сенс життя. Етноейдема "сова" виступає в контексті уособленням страждань, болю.

Таким чином, образ жінки-матері у творах Т. Шевченка розкривається за допомогою таких етноейдем-символів, як хата, сова, зозуля, які в поєднанні з іншими мовними засобами та символами надають їм додаткового смислового навантаження.

1. *Кримський С. Б.* Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К.: ПАРАПАН, 2003. 2. *Шевченко Т. Г.* Кобзар / Т. Г. Шевченко. – Х.: Школа, 2002.
3. *Шевчук В. О.* "Personae verbum" (Слово іпостасне): Розмисел / В. О. Шевчук. – К.: Твім інтер, 2001. 4. *Бацевич Ф. С.* Словник термінів міжкультурної комунікації
// http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/e